

Дискретна математика

доц. д-р Тодорка Глушкова,
Катедра „Компютърни технологии“, ФМИ

7

АЗБУКИ, ДУМИ И ФОРМАЛНИ ЕЗИЦИ

Въведение

Теоретичната информатика се занимава с:

- формални езици,
- теория на автоматите,
- логика,
- разработка и анализ на алгоритми,
- формална семантика и дава основите за компилатори и математическото формализиране на проблеми.

Тя е формалният „гръбнак“ на информатиката. Формални системи, автомати, графи и синтактични диаграми се използват за точно описание на вътрешната логика на формални проблеми. Обикновено тази формална стъпка е основна част от решението на същинския проблем.

Формални езици

- В математиката, логиката и компютърните науки, **формален език** е това множество от думи с крайна дължина (тоест буквени низове) извлечено от дадена крайна азбука.
- Научната теория, за която формалните езици са обект на изучаване се нарича *теория на формалните езици*.

Формални езици

Например: *Азбука може да бъде $\{c,d\}$ и низ към тази азбука може да бъде $cddddc$. Типичен език на тази азбука, съдържащ стринга $cddddc$, ще бъде множеството от всички стрингове, които съдържат същият брой c и d символи.*

- Празната дума (низ с нулева дължина) е разрешен и често означаван като ϵ , ε или Λ . Докато азбуката е крайно множество и всеки стринг има крайна дължина, то езикът може съвсем спокойно да се състои от безкрайно много стрингове.

Формални езици

- Дефиниция : **Азбука** (или речник) се нарича всяко крайно множество от символи. **Символите** се наричат букви. Азбуките бележим с главните латински и гръцки букви K,V,W,Σ и др. Символите ще бележим с малките латински букви.
- Дефиниция: Всяка крайна редица от символи на дадена азбука ще наричаме **дума** над тази азбука. Думите ще бележим с малките гръцки букви:
 $\alpha, \beta, \chi \dots$

Формални езици

- Броят на символите в думата определя нейната **дължина**. Думата с дължина 0 е празната дума ε .
- Дефиниция: Две думи са **равни**, когато имат една и съща дължина и еднакви първи, втори и т.н. букви, т.е. $\alpha = a_1a_2\dots a_n$; $\beta = b_1b_2\dots b_n$.
- Тогава $\alpha = \beta \Leftrightarrow a_i = b_i$ за всяко $i = 1\dots n$.

Формални езици

- Дефиниция: **Формален език** над дадена азбука ще наричаме всяко множество от думи над тази азбука. Бележим с L .
- Пример: Нека $V=\{0,1\}$ и $W=\{if, then, else, for, do, a, b, c\}$ са две азбуки. Тогава ε , 110101 и 00 са думи над V с дължина $0, 6, 2$.
- *If b then for c do if b then a else c, if b then a else c* - са думи над W с дължина 12 и 6 .

Други примери за формални езици

- множество на всички думи от $\{a,b\}$
- множество $\{ a^n : n \text{ е естествено число по-голямо от единица} \}$ (където a^n означава a повторено n пъти)
- множество от синтактично правилни програми за даден програмен език.

Операции над думи и формални езици

Дефиниция: **Конкатинация** (съединение) на думите α и β ще наричаме непосредственото записване на β след α и ще означаваме $\alpha\beta$. Ако $\alpha = a_1 \dots a_n$; $\beta = b_1 \dots b_n$, то $\alpha\beta = a_1 \dots a_n b_1 \dots b_n$.

Очевидно получената дума $\alpha\beta$ е също дума над разглежданата азбука, следователно конкатенацията е вътрешна операция.

- Конкатенацията не е симетрична операция
($\alpha = 00$; $\beta = 11 \Rightarrow \alpha\beta = 0011$, а $\beta\alpha = 1100$)
- За всеки три думи α, β, χ е изпълнено: $(\alpha\beta)\chi = \alpha(\beta\chi)$.
Следователно тя е асоциативна операция.
- Пример: (аз имам)компютър = аз(имам компютър)

Операции над думи и формални езици

- Дефиниция: Нека α е дума. Определяме **степените** на α така:

$$\alpha^0 = \varepsilon; \alpha^1 = \alpha; \alpha^2 = \alpha\alpha \text{ и т.н.}$$

- Нека $L1$ и $L2$ са формални езици. Тогава:
  - а) обединението на езиците $L1 \cup L2 = \{w: w \in L1 \vee w \in L2\}$, където w е дума
  - б) сечение на езиците $L1 \cap L2 = \{w: w \in L1 \wedge w \in L2\}$;
  - в) разлика на езици $L1 - L2 = \{w: w \in L1 \wedge w \notin L2\}$;
  - г) произведение на езици $L1.L2 = \{\alpha\beta: \alpha \in L1, \beta \in L2\} \Rightarrow$ от всяка конкатенация на думи от $L1$ и $L2$.

Примери

Пример: $L1 = \{0,01\}$; $L2 = \{1,11\}$

$L1 \cup L2 = \{0,01,1,11\}$

$L1 \cap L2 = \{\emptyset\}$

$L1 - L2 = \{0,01\}$

$L1.L2 = \{01,011,0111\}$

Забележка: От факта, че конкатенацията е асоциативна, но не е комутативна следва, че произведението на езици е асоциативна, но не комутативна операция.

Операции над думи и формални езици

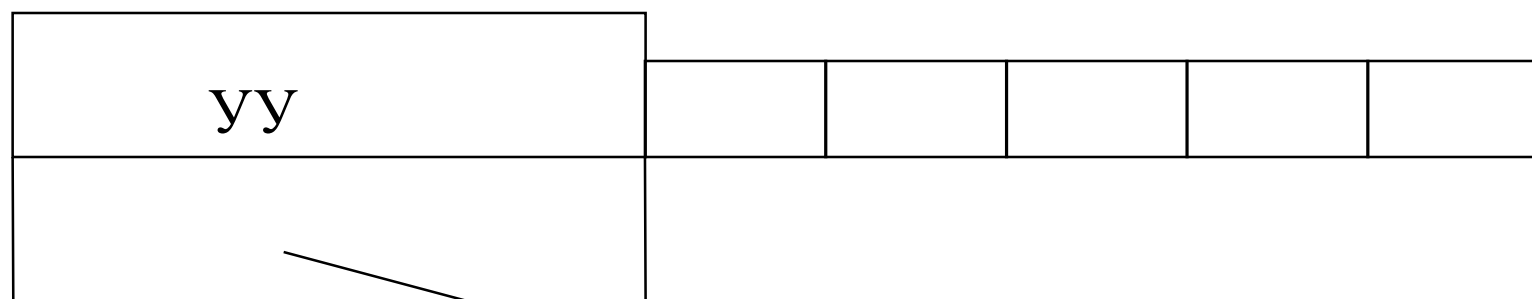
Дефиниция: Нека L е формален език. **Степените на L** се определят така: $L^0 = \{\varepsilon\}$; $L^1 = L$; $L^2 = L.L$; ...
 $L^n = L^{n-1}.L$

Дефиниция: **Итерация L^*** на произволен език L ще наричаме обединението на всички степени на L . Т.е $L^* = \bigcup L^n, n \geq 0$.

Итерацията се състои от всички възможни конкатенации на произволен брой думи на L . Ако всички думи са с дължина 1, тогава $L^* = V^*$ - всички думи над V .

Пораждащи граматики и пораждащи езици

Ще разгледаме един основен вид генератори на формални езици - т. нар. **пораждащи граматики**.
Да си представим абстрактно устройство от вида:

Състои се от клетки, във всяка от които има по една буква.

Пораждащи граматики и пораждащи езици

- Управляващото устройство се състои от краен брой вътрешни състояния, като в даден момент се намира само в едно от тях.
- При всяко включване на тока, УУ преминава в едно и също начално състояние.
- След определен брой дискретни тактове на УУ, върху лентата се изписва дума (всеки такт - една буква).
- Машината работи вероятно (т.е. недетерминирано) и генерира думи.

Пораждащи граматики и пораждащи езици

- За всеки формален език, който може да се опише с крайни средства чрез някакъв автомат, съществува пораждаща го граматика.
- Освен това чрез процеса на пораждане, пораждащите граматики приписват съответна структура на думите от езика, поради което те намират голям брой приложения в математиката и информатиката - от езиците за програмиране и техния автоматичен превод, до моделирането на изчислителните процеси.

Граматика-генератор (Пораждаща граматика)

Дефиниция: **Граматика-генератор** е наредена четворка от вида: $\Gamma = \langle V, W, S, P \rangle$, където:

- V е азбука на терминалните символи (азбука на пораждащия език)
- W е вътрешна нетерминална азбука от вътрешни състояния на УУ (синтактични категории в езика), като $V \cap W = \emptyset$. Нетерминалните символи играят роля на синтактични категории в езика
- $S \in W$ е начално състояние

Граматика-генератор (Пораждаща граматика)

- P е крайно множество от правила на пораждащата граматика, които представляват наредени двойки от думи, съставени от терминални и нетерминални символи $\langle \alpha, \beta \rangle$ над $V \cup W$, като в α има поне един нетерминален символ (за β не е задължително).

Правилата на пораждащата граматика описват всеки процес на пораждане на изходната терминална дума от началния символ.

Граматика-генератор

Прието е правилата да се записват във вида $\alpha \rightarrow \beta$.

Дефиниция: Думата μ **се извежда**

непосредствено от думата γ в $\Gamma = \langle V, W, S, P \rangle$, ако съществуват думи γ_1 и $\gamma_2 \in (V \cup W)$, такива че $\gamma_1 \alpha \gamma_2$, $\gamma_1 \beta \gamma_2$ и съществува правило $\alpha \rightarrow \beta$.

Пишем: $\gamma \vdash \mu$.

- Когато $\gamma \vdash \gamma_1 \vdash \gamma_2 \dots \vdash \mu$, пишем $\gamma \models \mu$.

Граматика-генератор

- Дефиниция: Казваме, че думата α **се поражда** от граматиката Γ , ако съществува извод $s \models \alpha$. Множеството думи, които Γ генерира се наричат **неин език**.

$$L(\Gamma) = \{ \alpha \in V^* : \exists \text{ извод } s \models \alpha \}$$

- Дефиниция: Две граматики са **еквивалентни**, ако $L(\Gamma_1) = L(\Gamma_2)$.

Граматика-генератор

- Пример: $\Gamma = \langle \{0,1\}, \{s\}, s, \{s \rightarrow 01, s \rightarrow 0s1\} \rangle$

Очевидно Γ е граматика и $s \vdash 01$, като $01 \in L(\Gamma)$;

$$\begin{array}{l} \vdash 0^2 1^2 \\ s \vdash 0s1 \vdash 0^2 s 1^2 \vdash 0^3 1^3 \\ \vdash 0^3 s 1^3 \end{array}$$

Т.е. $L(\Gamma) = \{0^n 1^n; n=1,2..\}$

Пример

$\Gamma = \langle \{0,1,2,3,4,5,6,7,8,9\}, \{S\}, S, \{S \rightarrow S0, S \rightarrow S1, S \rightarrow S2, S \rightarrow S3, S \rightarrow S4, S \rightarrow S5, S \rightarrow S6, S \rightarrow S7, S \rightarrow S8, S \rightarrow S9, S \rightarrow 1, S \rightarrow 2, S \rightarrow 3, S \rightarrow 4, S \rightarrow 5, S \rightarrow 6, S \rightarrow 7, S \rightarrow 8, S \rightarrow 9\} \rangle$

Тази граматика поражда десетичните записвания на естествените числа.

Например числото 8797 се извежда така:

$S \vdash S7 \vdash S97 \vdash S797 \vdash 8797$

Видове граматики и формални езици

От общ (нулев)тип- Пораждащи граматики върху правилата, на които не се налагат никакви допълнителни условия, т.е. имат вида $\alpha A \beta \rightarrow w$ (като α, β, w са думи от терминални и нетерминални символи, а A е нетерминален символ).

- В този случай A се замества с w .

Видове граматики и формални езици

- **От контекстен тип** - Пораждаща граматика $\Gamma = \langle V, W, S, P \rangle$, всички правила на която имат вида: $\alpha A \beta = \alpha w \beta$, като $\alpha, \beta, w \in (V \cup W)^*$ $w \neq \varepsilon$, $A \in W$ се нарича контекстна граматика (или от клас 1), т.е. A се замества с w само в даден контекст $\alpha \rightarrow \beta$.

Видове граматики и формални езици

- **От безконтекстен тип**- Пораждаща граматика $\Gamma = \langle V, W, S, P \rangle$, всички правила на която имат вида $A \rightarrow w$ е от тип 2, като A е от W , $w \in (V \cup W)^*$.

Видове граматики и формални езици

- **Автоматна граматика** - Пораждаща граматика $G = \langle V, W, S, P \rangle$, чиито правила са от вида : $A \rightarrow aB$, $A \rightarrow a$, като $(A, B \in W, a \in V)$ е автоматна или граматика от тип 3.
- **Дефиниция**: Един формален език е автоматен (тип 3), безконтекстен (тип 2), контекстен (тип 1) или от общ тип (тип 0) $\Leftrightarrow$ пораждащата го граматика е съответно от тип 3, тип 2, тип 1 или тип 0.

Примери:

- Граматика с терминални символи $\{a, b\}$, нетерминални символи $\{S, A, B\}$, правила:

$$S \rightarrow ABS$$

$$S \rightarrow \varepsilon \text{ (където } \varepsilon \text{ обозначава празната дума)}$$

$$BA \rightarrow AB$$

$$BS \rightarrow b$$

$$Bb \rightarrow bb$$

$$Ab \rightarrow ab$$

$$Aa \rightarrow aa$$

и аксиома S , дефинира генеративно езика на всички думи от вида $a^n \circ b^n$ (т.е. n пъти a , последвани от n пъти b).

- Следната по-проста граматика дефинира генеративно същия език:

Терминални символи $\{a, b\}$, нетерминални $\{S\}$, аксиома S , правила:

$$S \rightarrow aSb$$

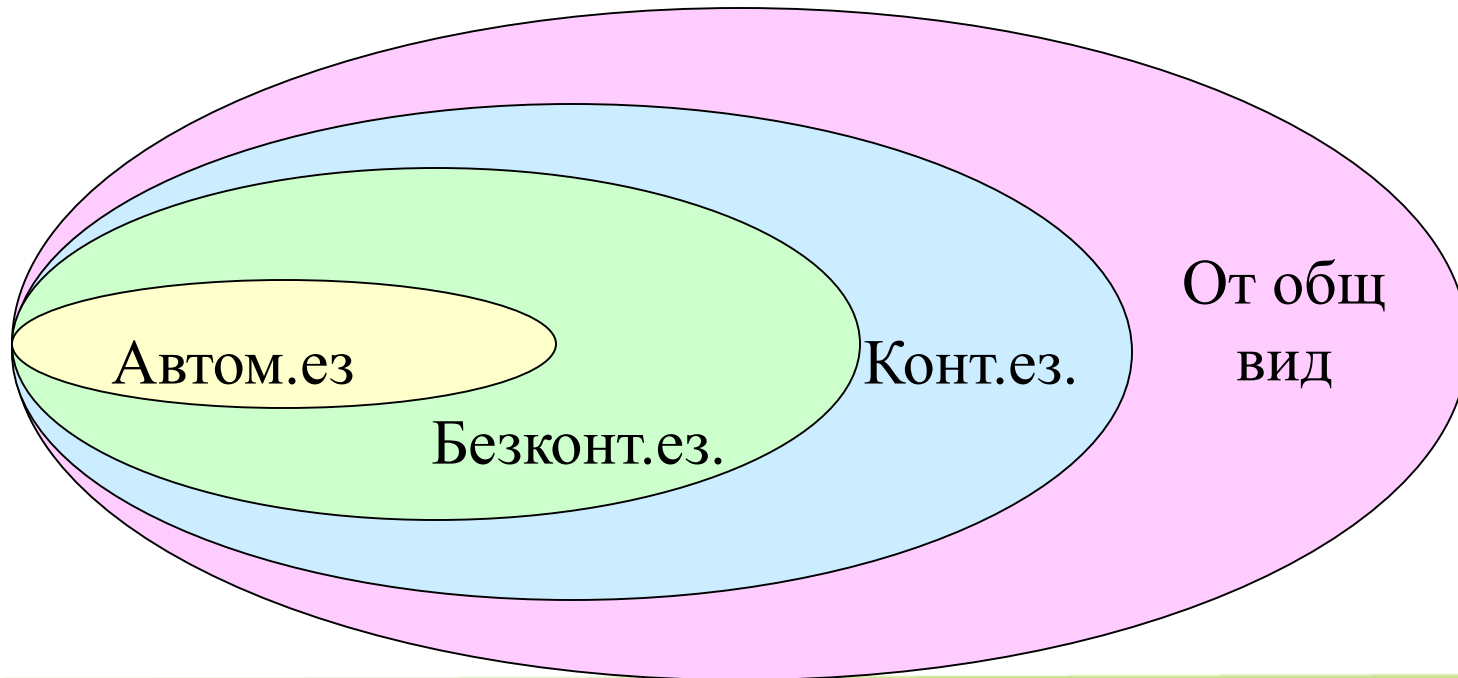
$$S \rightarrow \varepsilon$$

Йерархията на Чомски

- Това е йерархия от класове формални граматики, образуващи формални езици.
- Въведена е през 1956 г. от американския лингвист Ноам Чомски.
- Освен в лингвистиката, моделът на граматиките на Чомски намира широко приложение и в други науки, като информатиката (тясно свързано със съответствията с концепти от теорията на автоматите) и биологията (Нилс К. Йерне озаглавява нобеловата си лекция „Генеративната граматика на имунната система“ и разглежда протеиновия строеж в такъв контекст).

Йерархия на формалните езици

- Автоматните, безконтекстните, контекстните и езиците от общ вид образуват йерархията на Чомски за формалните езици

Регулярни езици

- Множеството на регулярните езици е равно на множеството на езиците, разпознавани от крайни автомати, т.е. всеки език, разпознаван от краен автомат, е регулярен (теорема на Клини (Kleene)). Това означава, че всеки регулярен израз може да се представи като краен автомат и обратното.

Абстрактни машини

Типовете в йерархията съответстват на езиците, разпознавани от различни видове абстрактни машини:

Грама- тика	Език	Автомат
Тип 0	рекурсивно изброим	Машина на Тюринг
Тип 1	контекстен	линейно ограничена недетерминирана машина на Тюринг
Тип 2	Безконтекстен	Магазинен автомат
Тип 3	регулярен	Краен автомат

Твърдения

- **Лема:** Нека L е формален език от тип I ($I=0..3$).
Тогава $L \cup \{\epsilon\}$ и $L - \{\epsilon\}$ са формални езици от същия тип.
- **Теорема:** Нека L_1 и L_2 са произволни автоматни езици. Тогава $L_1 \cup L_2$ е също автоматен език.
- **Теорема:** Нека L_1 и L_2 са произволни автоматни езици. Тогава $L_1.L_2$ е също автоматен език.
- **Теорема:** Всеки краен език е автоматен. (например-българския език.)

Използвана литература в курса

- D. W. Hoffmann, Theoretische Informatik, Hansen Verlag, 2009
- H. P. Gumm, M. Sommer, Einfuehrung in die Informatik, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2004
- J. W. Grossman, Discrete Mathematics, Macmillan Pub. Co., 1990
- К. Манев, Увод в дискретната математика, КЛМН, 2005
- Й. Денев, Р. Павлов, Я. Демирович. *Дискретна математика*. Наука и изкуство, София, 1984.

Използвана литература в курса

- Д. Байнов, С. Костадинов, Р. Павлов, Л. Луканова. *Ръководство за решаване на задачи по дискретна математика*. Университетско издателство "Паисий Хилендарски", Пловдив, 1990.
- В.А. Успенский, *Машина Поста*, Москва, Наука, 1988, ISBN 5-02-013735-9.
- L. Lovasz, J. Pelikan, K. Vesztergombi, *Discrete Mathematics – Elementary and Beyond*, Springer Verlag, New York, 2003, ISBN 0-387-95584-4.

Исползвана литература в курса

- E. Bender, S. Williamson, *A Short Course in Discrete Mathematics*, Dover, 2006, ISBN 0-486-43946-1.
- P. Linz, *An Introduction to Formal Languages and Automata*, Jones and Bartlett Publishers, 6-th edition, Jones & Bartlett Publishers, ISBN-13: [9781284077247](#), 2016
- Kenneth H. Rosen, Kamala Krithivasan, *Discrete mathematics and its application*, McGraw-Hill Companies, 7-th edition, ISBN 978-0-07-338309-5, 2012

Използвана литература в курса

- Owen D. Byer, Deirdre L. Smeltzer, Kenneth L. Wantz, Journey into Discrete Mathematics, AMS, MAA Press, Providence Rhode Island, ISBN 9781470446963, 2018
- Christopher Rhoades, Introductory Discrete Mathematics, Willford Press, ISBN 1682854922, 9781682854921, 2018
- David Liben-Nowell, Discrete Mathematics for Computer Science, Wiley, 2017, ISBN 1119397197, 9781119397199, 2017.
- <http://www.jflap.org/> - софтуерна среда